

Stanisław Liszewski

Katedra Geografii Miast i Turyzmu
Uniwersytet Łódzki
90-142 Łódź, ul. Kopcińskiego 31
tel./fax: (042) 635-45-50
stliszew@geo.uni.lodz.pl

METROPOLITALNY REGION TURYSTYCZNO-WYPOCZYNKOWY. PRZYKŁAD MIASTA ŁODZI

A METROPOLITAN TOURISM REGION: THE EXAMPLE OF ŁÓDŹ

Zarys treści: W pracy zdefiniowano pojęcie metropolitalnego regionu turystyczno-wypoczynkowego oraz opracowano uniwersalny model tego regionu. Model ten prezentuje region w dwóch aspektach: kierunków i natężenia ruchu turystycznego oraz rozwoju przestrzeni turystycznej. W dalszej części pracy przeprowadzono identyfikację tego ogólnego modelu na przykładzie turystyczno-wypoczynkowego regionu metropolitalnego Łodzi, wyróżniając pięć faz jego rozwoju: faza inicjalna, instytucjonalna, wypełniania, nasycenia i regresji.

Słowa kluczowe: region turystyczny, metropolitalny region turystyczno-wypoczynkowy.

Abstract: The author defines the concept of a metropolitan tourism region and presents a general model showing the trends and intensity of tourism and the development of tourism space. This is followed by the setting out of a general model using the example of the metropolitan tourism region of Łódź, and describing five development phases: initial, institutional, infilling, saturation and regression.

Key words: tourism region, metropolitan recreational-tourism region.

1. WSTĘP

W toczącej się od dłuższego czasu dyskusji na temat regionów turystycznych we współczesnym świecie (BACHVAROV 2003, DURYDIWKA, KOWALCZYK 2003) autor stoi na stanowisku, że region turystyczny ma charakter funkcjonalny, a jego powstanie związane jest z „zawłaszczeniem” części przestrzeni geograficznej na użytek szeroko pojętej turystyki. Miarą tego zawłaszczenia jest ruch turystyczny. Tak pojęty region jest przedmiotem poznania naukowego, co wymaga stosowania odpowiedniej procedury badawczej. To ogólne określenie regionu nie uwzględnia jego różnorodności, wynikającej m.in. z formy przestrzennej (kształtu), usytuowania czy zróżnicowania funkcjonalnego zawłaszczonej przestrzeni. Wymienione cechy stają się podstawą wydzielenia kilku typów regionów turystycznych, wśród których znalazł się również „metropolitalny region turystyczny” (LISZEWSKI 2002, 2003).

Turystycznym (turystyczno-wypoczynkowym) regionem metropolitalnym, w pracy tej, nazywać

1. INTRODUCTION

In the ongoing debate about tourism regions (BACHVAROV 2003, DURYDIWKA & KOWALCZYK 2003) the author is of the opinion that a tourism region is a functional phenomenon, a result of a part of geographical space being taken up by tourism. Its measure is tourism activity, and a region approached this way is an object of study which requires an appropriate research procedure. This general definition does not include diversity resulting from spatial form, location or the functional diversity of the space occupied. A division into several types of tourism region, including a metropolitan tourism region' (LISZEWSKI 2002, 2003) is based on the criteria mentioned above.

In this article a metropolitan tourism (recreational-tourism) region is a geo-

będziemy przestrzeń geograficzną użytkowaną przez duże miasto o funkcjach metropolitalnych oraz jego zaplecze identyfikowane wcześniej ze strefą podmiejską, a obecnie nazywane obszarem metropolitalnym. Aby tak zdefiniowany obszar metropolitalny (miasto centralne i jego zaplecze) mógł być uznawany za region turystyczny musi on być celem wędrówek turystycznych w szerokim tego słowa znaczeniu. Cechą charakterystyczną turystycznego obszaru metropolitalnego jest wyraźna segmentacja przestrzenna ruchu turystycznego. Centrum (miasto metropolitalne) regionu jest głównie miejscem docelowym lub tranzytowym przyjazdów turystycznych (turystyka poznawcza, biznesowa, kulturalna itd.), a jego obszary zewnętrzne celem wyjazdów mieszkańców miasta na wypoczynek weekendowy lub urlopowy. Te dwie główne funkcje regionu metropolitalnego upoważniają do nazywania go regionem turystyczno-wypoczynkowym. Turystyczno-wypoczynkowy region metropolitalny ma cechy regionu węzłowego i jako taki zawsze związany jest z rdzeniem osadniczym (dużym miastem), któremu zawdzięcza swoje powstanie.

Celem tej pracy jest identyfikacja regionu turystyczno-wypoczynkowego łódzkiej metropolii miejskiej, prześledzenie etapów jego kształtowania oraz ustalenie mechanizmów współczesnego funkcjonowania tego regionu. Wyjątkowość obiektu badań wynika z faktu, że Łódź przez ostatnie dwa wieki (XIX i XX) była wielkim monofunkcyjnym miastem przemysłowym, porównywanym bardziej do wielkiego osiedla robotniczego niż do miasta metropolitalnego.

Praca, w warstwie empirycznej, oparta jest na rezultatach badań terenowych prowadzonych na omawianym terenie od ponad 20 lat przez studentów i pracowników Katedry Geografii Miast i Turyzmu Uniwersytetu Łódzkiego. Ten ogromny dorobek badawczy umożliwia dziś przedstawienie syntezy powstawania i rozwoju funkcji wypoczynkowej i turystycznej w tej części Polski, która powszechnie uznawana jest za aturystyczną i dopiero od niedawna nieśmiało bywa odwiedzana przez turystów, bardziej przyjeżdżających tu z zagranicy niż z terenu Polski.

2. KONCEPCJA METROPOLITALNEGO REGIONU TURYSTYCZNO-WYPOCZYNKOWEGO

Powstanie i rozwój metropolitalnego regionu turystyczno-wypoczynkowego, w takim znaczeniu jak

graphical space of a large metropolitan city together with its hinterland, earlier regarded as the rural-urban fringe but now described as a metropolitan area. In order for a metropolitan region to be regarded as a tourism region, it must be a tourism destination. A characteristic feature of a metropolitan tourism region is a distinctive spatial segmentation of tourism. The centre of the region (the city) is for the most part either a tourism destination (educational, business, cultural tourism and so on) or used for transit, while its outer areas are the destination of city inhabitants at weekends or holidays. These two main functions make it a tourism region. A metropolitan tourism region is a nodal region and as such it is inseparable from the large city which has generated it.

The aim of this article is to define the tourism region of Łódź, follow the stages of its creation and establish the mechanisms of its functioning. Łódź is an exceptional case study because over the last two centuries (19th and 20th) it has been a huge mono-functional industrial city comparable to a large working class 'district' rather than a metropolitan city.

The article is based on research which has been conducted for over 20 years by the students and lecturers of the Urban and Tourism Geography Department at the University of Łódź. This immense academic output has made it possible to present the development process of a recreational and tourism function in a part of Poland commonly considered 'untouristic' and which has only recently started to be visited by tourists (and more from abroad than other parts of Poland).

2. THE CONCEPT OF A METROPOLITAN TOURISM REGION

According to the definition quoted earlier, the development of a metropolitan tourism region is a function of a metropolitan area. In order to demonstrate this statement the processes responsible for the emergence of such large urban concentrations need to be briefly analysed.

podano to w definicji, jest funkcją rozwoju obszaru metropolitalnego. Uzasadnienie tego stwierdzenia wymaga krótkiej analizy procesów odpowiedzialnych za powstanie dużych czy wielkich skupisk miejskich.

Przyczyną uruchomienia procesów urbanizacji na dużą skalę stał się rozwój przemysłu, wymagający koncentracji znacznej grupy robotników w określonym miejscu, oraz rozwój komunikacji masowej (początkowo kolejowej) umożliwiający przewóz surowców, towarów i ludzi na duże odległości. W okresie tym, nazywanym przemysłowym, dokonały się bardzo duże zmiany w sieci osadniczej, która wcześniej przez wiele wieków funkcjonowała jako system hierarchicznie podporządkowanych ośrodków centralnych, zapewniających ludności, zwłaszcza rolniczej, niezbędną obsługę, głównie w zakresie usług.

Uprzemysłowienie istniejących wcześniej miast i miasteczek, a także powstanie nowych ośrodków przemysłowych, rozpoczęło okres masowego przemieszczania się ludności z terenów wiejskich do tych nowych centrów życia gospodarczego. Nastąpił okres aglomeracji (skupiania) ludności i działalności gospodarczej w określonych obszarach. Proces ten odznaczał się dużym nasileniem migracji ludności i jej dużą koncentracją przestrzenną wokół jądra osadniczego istniejącego już wcześniej (stare miasto) lub tworzonego na potrzeby powstającego miasta przemysłowego. Kierunek migracji był w tym okresie generalnie jednostronny; były to przyjazdy do miasta. Tak zasygnalizowany proces doprowadził do powstania dużych i wielkich skupisk miejskich (aglomeracji, konurbacji), które na skutek rozwoju przemysłu „wysały” z najbliższego zaplecza miejscową ludność. Proces aglomerowania ludności, w starych i nowych ośrodkach miejskich na ziemiach polskich, trwał przez cały XIX w. i początek wieku XX.

Kolejna faza procesu urbanizacji związana była z rozwojem technicznych możliwości ruchu wahałowego do miast (środkami masowej komunikacji, kolej, autobus, tramwaj), co zaowocowało falą codziennych dojazdów do pracy i nauki do miasta oraz mniej regularnych przyjazdów w innych celach (handlowe, urzędowe, kulturalne itd.).

Ten codzienny kontakt ludności mieszkającej poza miastem, zwykle z centrum aglomeracji, zaowocował rozwojem wielofunkcyjnej strefy podmiejskiej. Wśród licznych funkcji tej strefy (żywielska, ogrodnicza, zdrowotna i inne) zaczyna pojawiać się również funkcja wypoczynkowa, zarówno pierwszych rezydencji, jak i okresowego

Large-scale urbanisation was caused by the development of industry which required a considerable number of workers to be at a given place, as well as by the development of public transport (originally rail) which made possible the transport raw materials, goods and people over long distances. The industrial period brought significant changes to a settlement system which had earlier functioned as a system of hierarchical centres providing the local population (especially rural) with all necessary services.

The industrialisation of existing towns and cities, as well as the appearance of new industrial centres, caused a massive population flow from rural areas to these new economic centres; it was the period of agglomeration of both people and economic activity in specific areas. The inflowing population concentrated around an already existing settlement nucleus (an older town) or a new one created for the purposes of the emerging industrial city. There was one direction of flow – toward the city. This process led to the creation of very large conurbation drawing the inhabitants of the immediate hinterland into the ‘rhythm’ of the developing city. The process of agglomeration in Poland, in both older and new urban centres, lasted throughout the 19th c. and into the 20th c.

A further stage in urbanisation was connected with new technological developments such as public transport (rail, bus and tram) which enabled large numbers of people to daily commute to work and school, or travel occasionally to the city for other reasons (to visit shops, offices, cultural events etc.). The phase of urbanisation dominated by a concentric flow towards the conurbation (permanent relocation, commuting to work and school, etc.) lasted in Poland until the 1980s.

This everyday contact of those living outside the city with the centre led to the development of a multi-functional role for the rural-urban fringe. Among the many functions (market gardening, supplying food, offering healthy living conditions

wykorzystywania zagród rolniczych na cele wypoczynkowe (letnisko).

Ta faza urbanizacji, w której nadal dominował dośrodkowy ruch ludności do aglomeracji (migracje na stałe, dojazdy do pracy i nauki, i w innych celach) trwała w Polsce praktycznie do lat 80. XX w.

Przemiany społeczno-gospodarcze jakie dokonały się w Polsce w ostatnich latach XX w. przyspieszyły kolejny etap w procesie urbanizacji. Charakteryzuje się on: upadkiem do niedawna głównej funkcji dużych skupisk miejskich (aglomeracji) jakim był wielki przemysł, wkroczeniem do miast nowych funkcji, nazywanych dość umownie metropolitalnymi, które anektują do swoich potrzeb dzielnice centralne, rozwój indywidualnych środków przemieszczania się (samochód osobowy) i komunikacji (telefon komórkowy, Internet).

Ten etap urbanizacji zaznacza się również bardzo wyraźną zmianą w zakresie kierunku kontaktów mieszkańców zaplecza z aglomeracją. Zdecydowanie zmniejszają się codzienne dojazdy do pracy (w niektórych przypadkach wręcz ustają), następuje częściowa emigracja mieszkańców aglomeracji w strefę podmiejską, która staje się aktywną częścią działalności gospodarczej (rozwój różnorodnej działalności gospodarczej), wreszcie mieszkańcy aglomeracji masowo organizują tereny wypoczynku i rekreacji na zewnątrz obszaru miasta.

Zasygnalizowane procesy prowadzą do kształtowania, wokół jądra aglomeracji i terenów zurbanizowanych, obszaru o nowej jakości funkcjonalnej, nazywanego obszarem metropolitalnym. W kształtowaniu tego obszaru określoną, często pionierską, rolę odgrywała funkcja turystyczno-wypoczynkowa, stąd identyfikowanie obszaru metropolitalnego z regionem turystyczno-wypoczynkowym wydaje się w pełni uprawnione.

Załączone schematy (rys. 1) wyjaśniają bliżej genezę i wyraz przestrzenny metropolitalnego regionu turystyczno-wypoczynkowego.

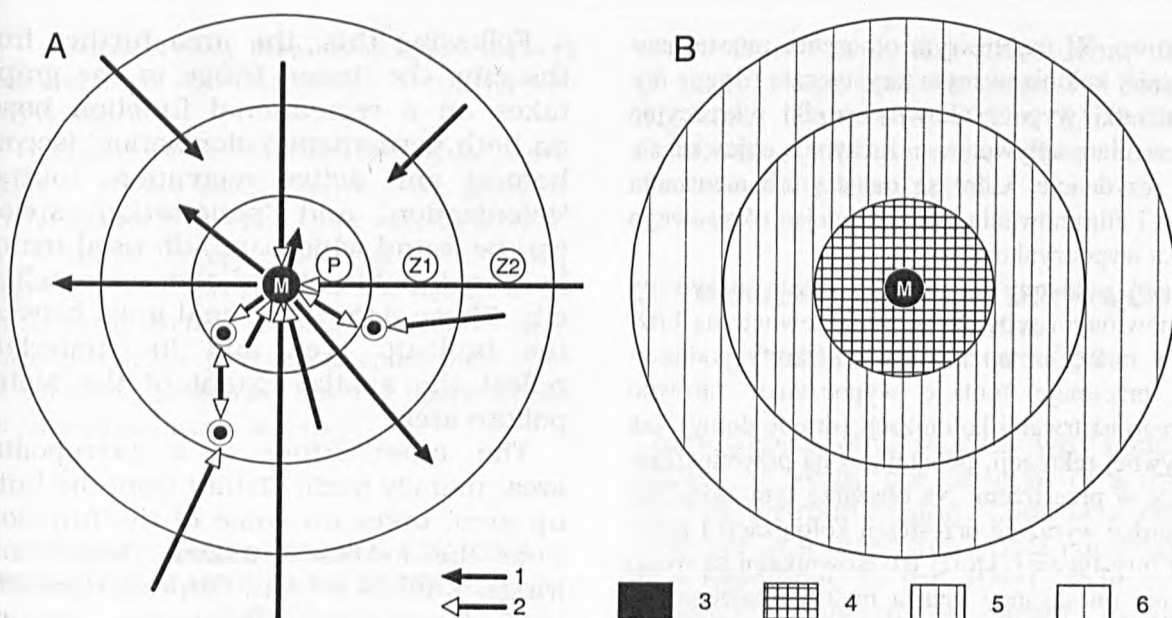
Na schemacie 1A przedstawiono kierunki ruchu ludności w celach zarówno turystycznych, jak i wypoczynkowych, które zadecydowały o powstaniu i rozwoju całego regionu. W zakresie ruchu turystycznego schemat ten nie uwzględnia dynamiki zmian. Miasta rozwijające się na bazie starego jądra osadniczego znacznie wcześniej były miejscem docelowego lub tranzytowego przyjazdu turystów niż miasta nowe, a zwłaszcza przemysłowe. Obecnie o wielkości tego dośrodkowego ruchu decydują zarówno walory krajoznawcze miasta, jak i jego skala, która coraz częściej jest wykładnikiem wyposażenia miasta w instytucje metropolitalne,

and so on) was also a recreational function, with both permanent homes and farms being used temporarily for recreational purposes in summer.

The socio-economic transformations that took place in Poland in the last years of the 20th c. accelerated the next stage of urbanisation. Its main features were as follows: a decline in the industry which had been the main function, the emergence of new functions (known as metropolitan functions) in the built-up area, the development of individual means of transport (private cars) and means of communication (mobile phone and the internet).

At this stage of urbanisation contact between hinterland inhabitants and the conurbation has clearly changed. Everyday commuting has considerably decreased (in some cases stopped altogether) and some conurbation inhabitants have moved to the rural-urban fringe which itself has become economically active (different forms of business have started to develop). Finally, conurbation inhabitants have pioneered the recreational-tourism function outside the city leading to the creation of a functionally new metropolitan area around the built-up area. The recreational-tourism function was crucial to its creation of the metropolitan area so defining it as a tourism region seems fully justified.

The graphs (Fig. 1) explain the origins and layout of a metropolitan tourism region in more detail. Graph 1A presents the directions of flow for tourism and recreational purposes that initiated its development although the graph does not include the stages of the process. Cities whose development was based on an old settlement nucleus had been tourist destinations or transit areas long before the new (especially the industrial) cities. At present the size of this concentric inflow depends both on the tourism assets of the city and on its scale, which often corresponds to the number of metropolitan institutions attracting tourists (business, cultural, conference tourism and so on). The tourism rank of a metropolitan city is defined by its territorial reach

Rys. 1. Metropolitalny region turystyczno-wypoczynkowy (schemat)

A – kierunki ruchu turystyczno-wypoczynkowego – ruch: 1 – turystyczny, 2 – wypoczynkowy, M – obszar miasta, P – strefa podmiejska, Z1 – strefa zewnętrzna bliższa, Z2 – strefa zewnętrzna dalsza; B – przestrzeń turystyczna, 3 – obszar miasta, 4 – przestrzeń miejska, 5 – przestrzeń urbanizacji i kolonizacji turystycznej, 6 – przestrzeń penetracji, asymilacji turystycznej i turystyki kwalifikowanej

Fig. 1. Metropolitan tourism region (a model)

A – directions of tourism flow – flows: 1 – tourism, 2 – recreational, M – built up area, P – outskirts area, Z1 – inner fringe, Z2 – outer fringe; B – tourism space, 3 – metropolitan, 4 – urban space, 5 – tourism 'urbanisation' and 'colonisation' space, 6 – tourism 'penetration', 'assimilation' and active tourism space

będące magnesem przyjazdów do centrum (turystyka biznesowa, kulturalna, kongresowa i inna).

Niewątpliwie rangę turystyczną miasta metropolitalnego określa skala i zasięg terytorialny przybyszów z zewnątrz, z wyłączeniem dojeżdżających do pracy.

Rozwój funkcji wypoczynkowej dokonał się na obszarach zewnętrznych jądra metropolii głównie za sprawą mieszkańców głównego miasta, którzy w poszukiwaniu dogodnych przestrzeni zagospodarowali jego otoczenie, przyczyniając się walcie do kształtowania zewnętrznej części obszaru metropolitalnego.

W strefie zewnętrznej okalającej miasta metropolitalne często występują również obiekty atrakcyjne poznawczo, które są celem przyjazdów zarówno mieszkańców miasta, jak i przybyszów z zewnątrz.

Omówiony schemat kierunków ruchu turystyczno-wypoczynkowego na obszarze metropolitalnym ma bardzo wyraźny wpływ na kształtowanie struktury funkcjonalnej przestrzeni geograficznej, co precyzuje schemat 1B.

Rozwój tej funkcji przekształca dawną strefę podmiejską w obszar zagospodarowywany wypo-

with the exception of those commuting to work.

The recreational function evolved in areas outside the built-up area, mainly due to the activities of its inhabitants who developed the rural-urban fringe of the metropolitan area. It often includes interesting sites which city inhabitants and visitors from elsewhere come to see.

The directions of tourism flow in a metropolitan area clearly affect the functional structure of geographical space as presented in graph 1B. The developing recreational function transforms the former rural-urban fringe into an area with a recreational infrastructure. In the immediate vicinity of the city boundaries (the 'outskirts'), the earliest to be colonised touristically (second homes, recreational plots with summer 'cottages' or potential for building, holiday centres etc.), permanent homes gradually began to appear, a sign of urbanisation and the elimination of temporary holiday visits.

czynkowo. W najbliższym otoczeniu miasta, najwcześniej kolonizowanym turystycznie (drugie domy, działki wypoczynkowe, ośrodki rekreacyjne itd.), w miarę upływu czasu zaczynają pojawiać się stałe rezydencje, które są oznaką urbanizowania terenu i eliminowania z niego miejsc okresowego pobytu wypoczynkowego.

Dalej położony od miasta obszar, nazywany w omówionym schemacie strefą zewnętrzną bliższą, w miarę urbanizacji dawnej strefy podmiejskiej przejmując funkcję wypoczynku zarówno opartego na trwałej kolonizacji (drugie domy), jak i aktywnej rekreacji, polegającej na przemieszczaniu się w przestrzeni. Na obszarze tym kształtuje się bardzo wyraźnie przestrzeń kolonizacji i penetracji turystycznej, której użytkownikami są wciąż głównie mieszkańcy miasta metropolitalnego. Te ścisłe związki funkcjonalne między obszarem miasta centralnego (jądrem metropolii) a jego zapleczem są wyrazem przestrzennego zasięgu obszaru metropolitalnego.

Zewnętrzna dalsza strefa miasta metropolitalnego, zwykle dość odległa od centrum, przejmując część funkcji dawnych stref podmiejskiej i zewnętrznej bliższej, co przejawia się w powstawaniu na tych obszarach przestrzeni: penetracji turystycznej (wycieczki, grzybobranie itd.), asymilacji turystycznej (np. gospodarstwa agroturystyczne) oraz turystyki kwalifikowanej (żeglarstwo, hippika i inne). Związki wypoczynkowe tej strefy z centrum metropolii, głównie na skutek odległości, zaczynają słabnąć, a obszar ten jest również użytkowany jako przestrzeń wypoczynkowa przez mieszkańców innych metropolii (obszar krzyżujących się wpływów).

Przedstawiony schemat metropolitalnego regionu turystyczno-wypoczynkowego (rys. 1) w dwóch aspektach: kierunków przemieszczeń turystyczno-wypoczynkowych, czyli ruchu turystycznego oraz kształtowania przestrzeni turystycznej, przy przyjęciu pewnych założeń, może mieć charakter uniwersalny. Założenia te można sformułować w sposób następujący:

- miasto metropolitalne ma charakter monocentryczny, a jego formą wyjściową była duża aglomeracja miejska;

- położenie geograficzne miasta metropolitalnego ułatwia w miarę swobodny dostęp komunikacyjny do terenów zewnętrznych; nie występują utrudniające przemieszczanie się bariery przyrodnicze (góry, morze itd.);

- rozwój funkcji metropolitalnych w mieście centralnym uruchomił proces powstawania obszaru metropolitalnego;

Following this, the area further from the city, the 'inner' fringe in the graph, takes on a recreational function based on both permanent 'colonisation' (second homes) and active recreation, tourism 'colonisation' and 'penetration' spaces can be found which are still used mainly by the inhabitants of the metropolitan city. These tight functional links between the built-up area and its hinterland reflect the spatial extent of the metropolitan area.

The 'outer' fringe of a metropolitan area, usually quite distant from the built-up area, takes on some of the functions from the former 'outskirts' and 'inner' fringe, and as a result tourism 'penetration' (excursions, mushroom picking, etc.) and 'assimilation' (e.g. agro-tourism farms along with 'active' tourism (sailing, horse-riding and others) sub-spaces emerge. Recreational links between this zone and the built-up area are weaker, mainly due to distance, and the area is also used for recreation purposes by inhabitants of other cities (an area of multiple influences).

The graph (Fig. 1) presenting two aspects of a metropolitan tourism region (directions of tourism flow and the creation of tourism space) may be treated as universal if based on the following assumptions:

- a metropolitan city is monocentric originally starting as a large urban concentration;

- the geographical location of a metropolitan city facilitates access to its hinterland; natural obstacles (mountains, sea etc.) do not occur;

- the development of metropolitan functions in the built-up area has triggered the process of creating a metropolitan area;

- the graph is describing a stage in the economic, social and political development of a society.

The last assumption is particularly important in the light of the political, economic and social changes which took place 15 years ago in the countries of Central and Eastern Europe. The effects these changes have had on the recrea-

– schemat dotyczy określonego etapu rozwoju ekonomicznego, cywilizacyjnego i politycznego społeczeństwa.

To ostatecznie założenie nabiera szczególnego znaczenia w obliczu zmian politycznych, gospodarczych i społecznych, które miały miejsce przed 15 laty w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Wpływ tych zmian na kształtowanie funkcji wypoczynkowej w strefach podmiejskich dużych miast można prześledzić porównując opracowanie z lat 80. (DZIEGIEĆ, LISZEWSKI 1984) ze stanem aktualnie zarejestrowanym w tej pracy.

3. WERYFIKACJA MODELU REGIONU METROPOLITALNEGO NA PRZYKŁADZIE ŁODZI

Wybór Łodzi jako przykładu weryfikacji koncepcji turystyczno-wypoczynkowego regionu metropolitalnego został podyktowany kilkoma przesłankami.

Łódź jest klasycznym przykładem wielkiej aglomeracji przemysłowej, która wyrosła w XIX w. na surowym korzeniu. Jest ona niemal zupełnie pozbawiona wcześniejszych obiektów historycznych, a istniejące zabytki kultury materialnej, będące przedmiotem zainteresowań turystów, pochodzą głównie z XIX w.

Łódź przemysłowa powstała i urosła do rangi wielkiego miasta (854 tys. mieszkańców w 1988 r.) dzięki rozwojowi głównie przemysłu włókienniczego, czyli tej gałęzi, w której praca niemal zawsze była bardzo nisko opłacana. To zadecydowało o tym, że generalnie Łódź zaliczona była do miast biednych, o słabo rozwiniętej klasie średniej.

Położenie geograficzne miasta było również nietypowe. Łódź rozwinęła się na głównym dziale wodnym Polski z daleka od większych rzek (Warta, Pilica, Bzura), na obszarze stosunkowo płaskim, dość silnie, na początku XIX w., zalesionym. Dominują na tym obszarze słabe gleby bielcowe, a krajobraz ma wyraźne cechy peryglacialne.

Położenie historyczne Łodzi miało i nadal ma w pewnym sensie charakter peryferyjny w stosunku do dużych miast o rodowodzie historycznym (Kraków, Poznań, Warszawa, Wrocław). To położenie zadecydowało o opóźnieniu w rozwoju masywnej komunikacji, zwłaszcza kolejowej. Z drugiej jednak strony, dostępność do miasta komunikacją drogową nie napotyka na przeszkody fizjograficzne, a po zrealizowaniu w Polsce budowy sieci au-

tional function in the rural-urban fringe of large cities can be seen by comparing data from the 1980s (DZIEGIEĆ & LISZEWSKI 1984) with the situation described in this article.

3. VERIFICATION OF THE METROPOLITAN REGION MODEL: THE EXAMPLE OF ŁÓDŹ

There were several reasons why Łódź was chosen to verify the concept of a metropolitan tourism region. Łódź is a classic example of a large industrial conurbation that developed in the 19th c. It is almost completely devoid of earlier historical sites, and the existing heritage which interests tourists, comes mainly from the 19th c.

Industrial Łódź developed to become a large city (854 000 inhabitants in 1988) mainly due to the expanding textile industry. Such work had always been very badly paid and that is why Łódź was generally regarded as a poor city with an underdeveloped middle class.

Its geographical location was also unusual in that it grew up on the main watershed in Poland far from the nearest larger rivers (the Warta, Pilica and Bzura), on relatively flat terrain which was quite densely forested at the beginning of the 19th c. The soils are mainly podsolised and the landscape is clearly periglacial.

Historically, Łódź is located peripherally in relation to the large historical cities (Kraków, Poznań, Warsaw and Wrocław) and this delayed the development of public transport, especially rail. On the other hand it is now easily accessible by road transport as there are no natural obstacles, and once the system of motorways has been completed around Łódź, it will be the largest motorway node in the country.

Only after World War II did the industrial function which was dominant for two centuries (19th and 20th) become supplemented by metropolitan functions appropriate to its population size (universities, specialised health services, high

tostrad w okolicach Łodzi powstanie największy węzeł autostradowy w całym kraju.

Dominująca przez dwa wieki (XIX i XX) funkcja przemysłowa została w Łodzi dopiero po drugiej wojnie światowej uzupełniona funkcjami metropolitalnymi o randze właściwej w stosunku do liczby mieszkańców (uczelnie akademickie, wyspecjalizowana służba zdrowia, placówki kulturalne wysokiej rangi itd.). Sytuacja uległa radykalnej zmianie w ostatnim 10-leciu XX w., kiedy nastąpił upadek wielkiego przemysłu państwowego. Bardziej na skutek luki funkcjonalnej niż dynamicznego rozwoju, jest dziś Łódź miastem o dominacji usług, również o randze metropolitalnej (finanse, ubezpieczenia, zarządzanie, media, nauka, targi i handel i inne). Upadek przemysłu i konieczność zagospodarowania i rewitalizacji obszarów poprzemysłowych stworzyły warunki dla kształtowania się w Łodzi centrum wielkomiejskiego.

Dokonujące się przemiany w ostatnich latach XX w. i początkach XXI wskazują bardzo wyraźnie na rozwój funkcji metropolitalnych, które koncentrują się na obszarze XIX-wiecznej Łodzi, tworzącej jądro całego układu, oraz na postępujący proces urbanizacji obszarów zewnętrznych, który przybiera formy metropolizacji. Jądro Łodzi wraz z przylegającymi urbanizującymi się obszarami tworzy już dziś, może nie do końca jeszcze wykształcony, obszar metropolitalny.

Przyjrzyjmy się bliżej, jaką rolę w tym procesie metropolizacji strefy podmiejskiej i obszarów zewnętrznych odegrał rozwój funkcji wypoczynkowej. Przed kilkunastu laty ukazał się artykuł, w którym autor przedstawił osadnictwo wypoczynkowe w otoczeniu Łodzi, jego genezę i rozwój (LISZEWSKI 1987), co zwalnia nas z konieczności ponownego prezentowania badań empirycznych, przynajmniej do czasu ukazania się tej publikacji, czyli do połowy lat 80. Zatem dalsze nasze rozważania, mające na celu zweryfikowanie ogólnego modelu turystyczno-wypoczynkowego regionu metropolitalnego, ograniczymy do przedstawienia i omówienia faz rozwoju regionu łódzkiego. Omawiając procesy towarzyszące kształtowaniu poszczególnych faz odwoływać się będziemy do rezultatów konkretnych badań prowadzonych na tym obszarze.

W dotychczasowym rozwoju funkcji turystyczno-wypoczynkowej w Łodzi i w strefie okalającej to miasto doszukać się można pięciu faz, które dobrze oddają proces powstawania i rozprzestrzeniania się tej funkcji w przestrzeni geograficznej. Proces ten prowadzi do zawłaszczania przestrzeni

ranking culture sites and so on). The situation changed radically over the last ten years of the 20th c. with the collapse of state industry and today, due to this 'functional gap' rather than dynamic development, Łódź is a city where metropolitan functions dominate (finance, insurance, management, media, education, trade fairs, business etc.). The decline of industry and the necessity to revitalise post-industrial areas created the conditions for a major urban centre.

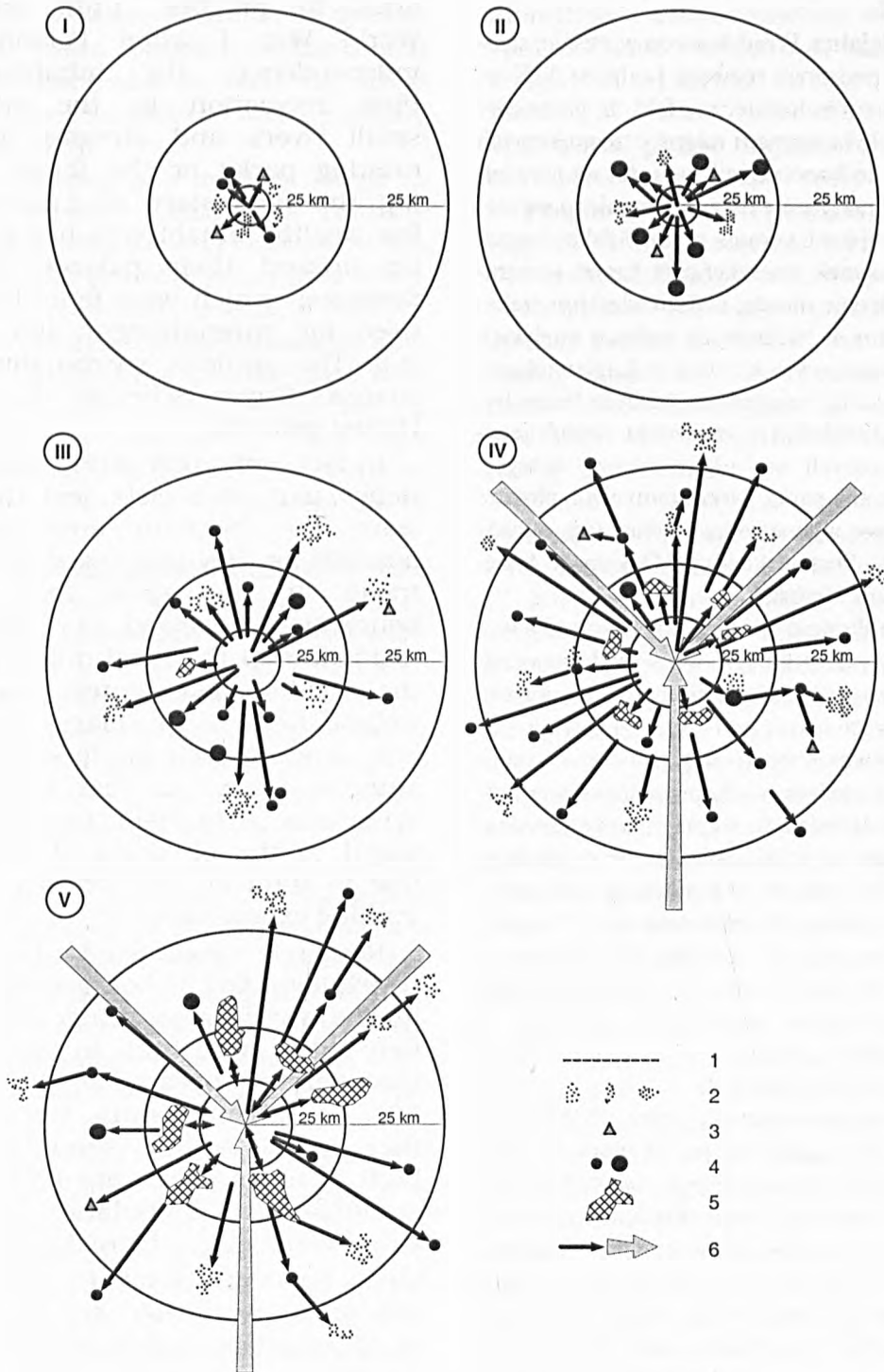
The changes in the late 20th and early 21st c. clearly indicate the development of metropolitan functions and they are concentrated in the area of the 19th c. city which forms the nucleus of the whole system. They also demonstrate the progressive urbanisation of the rural-urban fringe which takes the form of 'metropolisation'. Today, the built-up area of Łódź, together with adjacent areas undergoing urbanisation, constitutes a metropolitan area, though as yet perhaps not fully developed.

The role played by the recreational function in the 'metropolisation' of the rural-urban fringe needs to be examined more closely. Several years ago an article was published presenting the recreational settlements in the vicinity of Łódź, their origins and development (LISZEWSKI 1987) so it is not necessary to present those empirical results (carried out by the time of publication) again. Further discussion, whose aim is to verify the general model of a metropolitan tourism region, will be limited to the presentation of the tourism development phases of the Łódź region and while discussing the processes occurring in individual phases, reference will be made to the results of studies conducted in this field.

There are five phases in the development of the recreational function in Łódź and its surrounding zones. The process has resulted in space being occupied by tourism and recreation, and is reflected in the different types of tourism space. In order to indicate change over time, as well as the different degrees of development of tourism space, the phases have been given the following names: initial

przez turystykę i wypoczynek, co przejawia się w kreowaniu różnych typów przestrzeni turystycznej.

(phase I), institutional (phase II), infilling (phase III), saturation (phase IV) and regression (phase V) (Fig. 2).

Rys. 2. Fazy rozwoju turystyczno-wypoczynkowego regionu metropolitalnego Łódź
 Fazy: I – inicjalna, II – instytucjonalna, III – wypełniania, IV – nasycenia, V – regresji; przestrzeń turystyki i wypoczynku:
 1 – eksploracji, 2 – penetracji, 3 – asymilacji, 4 – kolonizacji, 5 – urbanizacji; 6 – kierunki przemieszczeń i ich natężenie;

Fig. 2. Phases in the development of the metropolitan tourism region of Łódź
 Phase: I – initial, II – institutional, III – infilling, IV – saturation, V – regression; tourism and recreation space:
 1 – 'exploration', 2 – 'penetration', 3 – 'assimilation', 4 – 'colonisation', 5 – 'urbanisation'; 6 – directions and intensity of flow

Fazy te dla zasygnalizowania ich zmienności w czasie, ale także różnego stopnia wykształcenia przestrzeni turystycznej, umownie noszą nazwy: inicjalna (faza I), instytucjonalna (faza II), wypełnienia (faza III), nasycenia (faza IV) i regresji (faza V) (rys. 2).

Faza I – inicjalna. Przedstawiona wcześniej skróto geneza i podstawy rozwoju Łodzi w XIX w. wyjaśniają w sposób dostateczny fakt, że przez cały ten wiek Łódź była terenem migracji zewnętrznych prowadzących do koncentracji ludności na niewielkim obszarze. Praktycznie do zakończenia pierwszej wojny światowej i odzyskania przez Polskę niepodległości wypoczynek mieszkańców Łodzi koncentrował się w obrębie miasta, nad niewielkimi rzekami i strumieniami w nielicznych parkach miejskich czy w lesie otaczającym klasztor w Łagiewnikach. Zamożni mieszkańcy tego miasta, których liczba była ograniczona, zakładali w otoczeniu swoich rezydencji, mieszczących się głównie przy fabryce, ogrody, czyli mini parki, które zamknięte płotami stanowiły miejsce wypoczynku i zabaw (np. ogrody przy pałacu I. K. Poznańskiego, L. Gayera, K. Scheiblera, Grohmana, Herbst).

Praktycznie dopiero po pierwszej wojnie światowej, czyli na początku XX w., wśród zamożnej części społeczeństwa zrodziła się potrzeba, poparta możliwością przemieszczania się, wypoczynku poza granicami ówczesnej zwartej zabudowy miejskiej Łodzi. To właśnie wtedy przedstawiciele burżuazji łódzkiej decydowali się na budowę rezydencji podmiejskich, a przedstawiciele klasy średniej wynajmowali mieszkania u zamożniejszych rolników w niezbyt odległych od miasta wsiach, wysyłając tam rodziny na tzw. letniska. W tym okresie pojawiły się również nieśmiałe próby penetracji turystycznej obszarów podłódzkich, głównie za sprawą tramwajów podmiejskich czy linii kolejowych, oraz wycieczek pieszych.

Badania przeprowadzone przez STEJSKAŁA (1992) pozwoliły zidentyfikować 35 obiektów zaliczonych do grupy rezydencji podmiejskich burżuazji łódzkiej. Najstarsze z tych rezydencji powstały jeszcze w XIX w. (4), większość jednak wybudowana została w latach 20. i 30. XX w. Interesująco przedstawia się lokalizacja tych rezydencji. Siedem z nich, czyli 20% wszystkich zidentyfikowanych, znajdowało się na obszarach, które obecnie włączone są w granice administracyjne miasta Łodzi (Łagiewniki, Brus, ul. Letniskowa, Julianów i inne). Sześć rezydencji znajdowało się w gminie Pabianice, dalsze sześć w gminie Aleksandrów Łódzki, pięć w gminie Zgierz i dwie w gminie Brzeziny. Pozo-

Phase I – Initial. Its origins in the 19th c. explains the fact that Łódź throughout that century was an area of immigration leading to its population being concentrated within a very small area. In practice, until the end of World War I when Poland regained independence, the inhabitants took their recreation in the city, beside small rivers and streams in the few existing parks or the forest surrounding the monastery at Łagiewniki. The few wealthy inhabitants had gardens set up around their palaces (near their factories) which were fenced mini-parks used for entertainment and recreation (e.g. The gardens surrounding the Poznański, Gayer, Scheibler, Grohman and Herbst palaces).

In fact, only after World War I, did the richer part of society feel the need to leave the built-up area which was possible as they possessed the means to travel. It was then that the Łódź bourgeoisie decided to build their residences in the rural-urban fringe, and the middle class rented property from well-off farmers in villages close to the city, sending their families to spend the summer there. At that time the first symptoms of tourism 'penetration' were found in the outskirts of Łódź, mainly due to tram or rail services as well as walking excursions.

Research conducted by STEJSKAŁA (1992) identified 35 bourgeoisie residences in the rural-urban fringe of Łódź, the four oldest were built in the 19th c. but the majority appeared in the 1920s and 30s. It is interesting to note where they were erected; seven (20%) were built in areas which are now within the administrative boundaries of the city (Łagiewniki, Brus, Letniskowa, Julianów, etc.), six were built in the *gmina* of Pabianice, a further six in the *gmina* of Aleksandrów Łódzki, five in the *gmina* of Zgierz, and two in the *gmina* of Brzeziny, while the remaining were built not more than 20–25 km from the centre. A large majority were surrounded by forest, parks or gardens, and only a few by fields, and their location

stałe rezydencje wybudowane zostały w gminach i miejscowościach otaczających Łódź w odległości nie przekraczającej 20–25 km od centrum miasta. Zdecydowana większość tych rezydencji powstała w otoczeniu lasów, parków lub ogrodów, a tylko nieliczne miały w swoim otoczeniu pola uprawne. Szczegółowa analiza lokalizacji wykazała duży związek z istniejącą wówczas siecią linii kolejowych, tramwajów podmiejskich i wreszcie ważniejszych dróg kołowych.

Budowa rezydencji poza miejscem stałego zamieszkania w mieście zainicjowała powstanie w otoczeniu przestrzeni rolniczej Łodzi pierwszych, niewielkich jeszcze obszarów, które można dziś zidentyfikować z przestrzenią kolonizacji turystycznej. Te nieliczne rezydencje oraz ograniczony wówczas proces wypoczynku w gospodarstwach rolniczych, mających cechy asymilacji społecznej, inicjował w otoczeniu Łodzi rozwój funkcji wypoczynkowej. Faza inicjalna rozpoczęła się na tym obszarze w końcu XIX w. i trwała do początków lat 30. XX w.

Faza II – instytucjonalna. Odzyskanie przez Polskę niepodległości i wprowadzenie władz samorządowych w jednostkach osadniczych miało bardzo duży wpływ na gospodarkę przestrzenną w naszym kraju. Łódź, drugie pod względem liczby mieszkańców miasto w Polsce, należała do najbardziej zacofanych pod względem komunalnym skupisk miejskich, co miało bezpośrednie przełożenie na bardzo trudne warunki życia w tym mieście.

Z jednej strony złe warunki życia w mieście, z drugiej docierające, zwłaszcza z Europy Zachodniej, wizje i idee powrotu człowieka do kontaktu z naturą (koncepcja miast ogrodów Ebenezer Howarda – 1898 r.) zrodziły w umysłach świątliwych ludzi potrzeby zainicjowania budowy osiedli podmiejskich z przeznaczeniem na wypoczynek, głównie wakacyjny. Idea ta skorelowana czasowo z prowadzoną w Polsce reformą rolną zaowocowała powstaniem w otoczeniu Łodzi kilku świadomie zorganizowanych osiedli wypoczynkowych, nazywanych, w nawiązaniu do idei Howarda, miastami lasami, miastami ogrodami lub letniskami.

Powstanie tych osiedli nie było przypadkowe i to zarówno ze względu na ich lokalizację, jak również układ przestrzenny. Dla lokalizacji wybierano zwykle tereny suche (piaszczyste, wydymowe) porośnięte lasem sosnowym, w mniejszym stopniu zwracano uwagę na ciekę wodne. Wybór taki miał głównie uzasadnienie zdrowotne. Należy bowiem pamiętać, że w okresie tym chorobą społeczną (zwłaszcza w Łodzi) była gruźlica, a przy braku antybiotyków

was closely connected to the existing rail, tram and road systems.

The building of residences away from permanent homes in the city gave rise to a phenomenon which is today identified with tourism 'colonisation' space. Those residences, and the limited recreation on farms, initiated the development of the recreational function. This initial phase began in the late 19th c. and lasted until the early 1930s.

Phase II – Institutional. The regaining of independence by Poland and the establishment of independent local authorities strongly influenced their spatial economy. Łódź, the second most highly populated city, was one of the most underdeveloped of urban areas and this was reflected in the very hard living conditions.

These conditions and the West European vision of restoring contact with nature (Ebenezer Howard's concept of garden towns, 1898), gave educated people the idea of building settlements on the rural-urban fringe for recreational purposes, especially for the summer holiday season. This coincided with the agricultural reform being introduced at that time and as a result several recreational settlements were set up around Łódź. In the spirit of Howard they were named forest settlement (*miasto las*), garden settlement (*miasto ogród*) or summer settlement (*letnisko*).

Considering both their location and layout, the appearance of these settlements was not incidental. They were usually built on dry sandy land with pine forests while water was of less importance and such a choice was usually based on health reasons. It should be remembered that then tuberculosis was a common disease (particularly in Łódź), and with no antibiotics to cure it a stay in a dry coniferous forest was the main treatment recommended by doctors. A second condition was a convenient transport connection by train or tram. In the period which is being discussed people strongly depended on public transport.

pobyt w suchym zalesionym (las iglasty) terenie był główną terapią zalecaną przez ówczesnych lekarzy.

Drugi warunek, jaki powinny spełniać tereny przewidywane dla powstania tych osiedli, to dogodnie połączenie komunikacyjne, najlepiej koleją lub tramwajem. Okres, o którym mówimy, charakteryzuje się dużą zależnością ruchliwości człowieka od masowych środków komunikacji.

Wreszcie trzeci warunek, który musiał być spełniony, to uzyskanie zgody odpowiednich władz państwowych na możliwość parcelacji majątków, a to związane było z powstaniem konkretnego planu urbanistycznego, określającego nie tylko wielkość działek i układ przestrzenny parcelowanych obszarów, ale również z akceptacją zasad gospodarowania na rozparcelowanych terenach. Zasady te określały m.in.: ile drzew (jaki procent zalesień) można było wyciąć na działce, jak ma być usytuowany dom, jakie może być ogrodzenie działki, czy i jaką działalność można prowadzić na zakupionym terenie i szereg innych.

Wszystkie te warunki, a w szczególności trzeci, wskazują, że powstanie osiedli wypoczynkowych w okolicach Łodzi miało charakter świadomy i zorganizowany, w czym nie małą rolę odegrały odpowiednie instytucje, udzielające prywatnym właścicielom zgody na parcelację i sprzedaż terenu. Ta świadoma ingerencja instytucjonalna legła u podstaw nazwania omawianej fazy – fazą instytucjonalną, a jej efektem jest powstanie lub tylko rozplanowanie szeregu osiedli wypoczynkowych.

Omawiana akcja rozpoczęła się w latach 20., a przerwał ją wybuch drugiej wojny światowej (1939 r.). W okresie tym powstały m.in. miasto ogród Sokolniki (dojazd tramwajem podmiejskim), miasto las – Kolumna (dojazd pociągiem), Tuszyn Las (dojazd tramwajem podmiejskim), letnisko Grotniki (dojazd pociągiem), dzielnica podmiejska miasta Główna rozparcelowana przez hrabiego Rzewuskiego (dojazd pociągiem), Lućmierz Las (dojazd tramwajem) oraz rozplanowane, ale niezrealizowane miasto las Łagiewniki (STEFAŃSKI 1991, 1998). Łącznie w tym okresie powstało ok. 3 tys. do 4 tys. działek objętych układami przestrzennymi, które MATCZAK (1984) nazywa: parkowymi, jednoosiowymi lub wieloosiowymi. Te nowe osiedla funkcjonowały sezonowo, co jest cechą charakterystyczną dla wypoczynku podmiejskiego. Osiedla te, z niewielkimi wyjątkami, znajdowały się w promieniu do 25 km od centrum Łodzi. Obok powstania nowych form osadniczych w fazie tej na skutek uruchomienia tramwajów podmiejskich poszerzył się krąg obszarów penetracji turystycznej (grzybobranie, „ma-

Finally, a third condition was permission to be issued by the appropriate local authorities for the division of private estates. This required not only the planning and decisions on the size and spatial distribution of the plots, but also agreement to certain regulations concerning for instance how many trees could be cut, the positioning of the house, how the boundaries should be marked, whether businesses could be run from the premises, and such like.

All these conditions, and especially the third, show that these recreational settlements were carefully planned, and specific institutions played an important role in the process by giving permission to private owners to divide and sell their land. Due to this conscious institutional intervention, to which the phase owes its name, a number of recreational settlements were built and others planned.

The process began in the 1920s and was stopped by the outbreak of World War II (1939). The settlements which had appeared at that time were *miasto ogród* Sokolniki (reached by tram), *miasto las* Kolumna (train), *Tuszyn Las* (tram), *Letnisko* Grotniki (train), a district on the outskirts of Główno divided by Count Rzewuski (train), *Lućmierz Las* (tram), and *miasto las* Łagiewniki which was planned but not actually built (STEFAŃSKI 1991, 1998). Altogether at that time about 3-4000 plots of land were organised in park-like, single- or multi-axial spatial systems (MATCZAK 1984). The new settlements functioned seasonally, typical of recreation in the rural-urban fringe, and were mostly situated within 25 km of the centre of Łódź. As a result of the tram service, the area of tourism 'penetration' increased (mushroom picking, spring outings (*majówki*), excursions, etc.), accommodation was still rented from farmers for summer holidays, and with holiday-makers regularly returning the relationship between them and their hosts was truly friendly ('assimilation').

jówka”, wycieczki itd.) Nadal funkcjonowało również wynajmowanie mieszkań u rolników na okres wakacji letnich, co powtarzane przez kilka lat rodziło bliskie stosunki między gospodarzami a letnikami (proces asymilacji).

Faza III – wypełniania. Rozwój osadnictwa wypoczynkowego, a co za tym idzie funkcji wypoczynkowej, w strefie podmiejskiej Łodzi został przerwany wybuchem drugiej wojny światowej, okupacją hitlerowską (Łódź włączona została do tzw. Kraju Warty, czyli bezpośrednio do Rzeszy), a następnie długim okresem powojennej odbudowy. Zniszczenia wojenne, a zwłaszcza wymordowanie ludności żydowskiej i ucieczka lub wysiedlenie ludności niemieckiej z Łodzi, przerwało ciągłość stanu własności i użytkowania wielu działek i obiektów powstałych w osiedlach wypoczynkowych w okresie międzywojennym.

Część tych działek zmieniła po wojnie swój charakter, stając się miejscem stałego zamieszkania przybywających do Łodzi z różnych stron osadników (miasto las Kolumna, Tuszyn Las, Wiśniowa Góra). Inne wegetowały, borykając się z kłopotami nabycia opuszczonych działek przez nowych właścicieli. W części tych osiedli pojawiła się nowa funkcja wypoczynku zbiorowego, która związana była z adaptacją dawnej zabudowy (później rozbudowy) do potrzeb organizacji kolonii letnich dla dzieci szkolnych, lub ośrodków wypoczynkowych prowadzonych przez organizacje państwowe (FWP) lub zakłady pracy dla swoich pracowników. Dużymi centrami kolonijnymi, zwłaszcza w pierwszych latach po zakończeniu drugiej wojny światowej, stały się: Kolumna, Grotniki i Wiśniowa Góra. Ośrodki wypoczynkowe dla dorosłych zorganizowano w tym okresie, m.in. w Spale, Kolumnie i Grotnikach.

Przemiany jakie nastąpiły po drugiej wojnie światowej doprowadziły do częściowej urbanizacji dawnych osiedli wypoczynkowych. Najbardziej wyraźnie proces ten objął Tuszyn Las i miasto las Kolumnę, w mniejszym stopniu letnisko Grotniki i Wiśniową Górę, a niemal zupełnie nie występował na obszarach miasta ogrodu Sokolniki, a także Głowna.

Do 1956 r. procesy zachodzące w ośrodkach wypoczynkowych powstałych w okresie między pierwszą a drugą wojną światową były niemal jedyną formą aktywności wypoczynkowej w strefie podmiejskiej Łodzi.

Zmiany polityczne jakie następowały w Polsce po 1958, a zwłaszcza po 1970 r., uruchomiły nowe procesy związane z wypoczynkiem w strefach zewnętrznych aglomeracji łódzkiej. W okresie tym

Phase III – Infilling. The development of recreational settlements, and consequently the recreational function, was stopped by the outbreak of World War II, the Nazi occupation (Łódź was directly annexed to the Reich through the so-called *Wartheland*), and finally by the long period of reconstruction afterwards. War damage and the Holocaust, as well as the escape or displacement of the German population, broke the continuity of ownership and use of many plots of land as well as the buildings which had been erected there between the wars.

Some of the plots became permanent homes for settlers arriving in Łódź from elsewhere (*miasto las* Kolumna, Tuszyn Las, and Wiśniowa Góra); others were waiting to be bought by new owners. In some of the settlements a new function, that of social recreation appeared and led to the adaptation of older buildings (and later their extension) for the purpose of organising summer holidays for schoolchildren, or the opening of state holiday centres (FWP – Workers' Holiday Fund) or by state enterprises for their workers. Large summer holiday centres for schoolchildren, especially in the years immediately following World War II, were at Kolumna, Grotniki and Wiśniowa Góra while those for adults were for instance in Spala, Kolumna and Grotniki.

These changes led to a partial urbanisation of former recreational settlements. The process was particularly visible in Tuszyn Las and *miasto las* Kolumna, as well as in *Letnisko* Grotniki and Wiśniowa Góra. It was almost non-existent in *miasto ogród* Sokolniki and at Głowno. Before 1956 these holiday centres were almost the only form of recreational activity in the rural-urban fringe of Łódź.

Political changes in Poland after 1958, and particularly after 1970, triggered a new phase of recreation in the 'inner' and 'outer' fringe with the 'colonisation' of rural areas for recreation purposes, not only in the immediate vicinity but also further away. The then existing

rozpoczął się proces kolonizacji na potrzeby wypoczynkowych terenów wiejskich, nie tylko w najbliższym otoczeniu Łodzi, ale również w odleglejszych obszarach. Istniejący w tym okresie system prawny praktycznie uniemożliwiał zakup przez mieszkańców miast działek od rolników. Dlatego ten okres kolonizacji wypoczynkowej charakteryzuje się chaosem przestrzennym, który objął jednak znaczne obszary rolnicze. Działki wypoczynkowe powstawały wówczas w różnych fragmentach przestrzeni wiejskiej, nie tworząc zwykle zwartych kompleksów. Skala tego zjawiska była znaczna, a dzika parcelacja terenów rolnych odbywała się zwykle w gospodarstwach, na których pozostali starzy ludzie bez perspektyw dalszej pracy na roli.

Okres ten odznacza się również znaczną penetracją wypoczynkową terenów podmiejskich przez mieszkańców Łodzi, zwłaszcza tych, które posiadały atrakcyjne walory przyrodnicze (las, rzeka).

Obraz ekspansji wypoczynkowej na obszary podmiejskie Łodzi, w tej fazie, uzupełniają ośrodki wypoczynku zbiorowego powstałe głównie w dawnych planowo zakładanych osiedlach wypoczynkowych. Rejestrację zachodzących procesów w strefie podmiejskiej Łodzi, związanych z rozwojem funkcji wypoczynkowej w fazie nazwanej tu wypełniającą, która kończy się w początkach lat 80. XX w., bardzo wszechstronnie przedstawił w kilku pracach MATCZAK (1985, 1987, 1991).

Faza IV – nasycenia. Kolejny etap w rozwoju funkcji turystyczno-wypoczynkowej na omawianym terenie zapoczątkowały przemiany ustrojowe, jakie dokonały się w Polsce w latach 80., a zwłaszcza przejście z gospodarki centralnie zarządzanej (planowej) na gospodarkę rynkową. Przemiany te zaowocowały uruchomieniem nowych procesów w aglomeracji łódzkiej i to zarówno w centralnej części tej formy osadniczej (Łódź), jak również na obszarach zewnętrznych. W interesującym nas zakresie dotyczą one: zainteresowań Łodzią jako miastem turystycznym mieszkańców naszego kraju, jak również cudzoziemców, urbanizacja dawnych osiedli wypoczynkowych i niektórych wsi podmiejskich oraz przesunięcie na dalsze obszary zewnętrzne procesów kolonizacji i penetracji turystycznej.

Łódź jako miasto przemysłowe nie cieszyła się w przeszłości zainteresowaniem turystów, co przejawiało się nie tylko niewielką liczbą odwiedzających, ale także ograniczoną promocją turystyczną, czego wyrazem mogą być nieliczne przewodniki turystyczne po tym mieście (WILUŚ 1998). Dopiero odkrycie secesji jako interesującego stylu w ar-

legal system in practice made it impossible for city inhabitants to purchase plots of land from farmers. Therefore recreational 'colonisation' at that time was spatially unmanaged; however a large rural area was affected. Recreational plots were appearing in different parts of rural space and did not form compact complexes, however they occurred on a large scale and the illegal division of agricultural land usually took place at farms owned by elderly people who could no longer work in the fields. Considerable recreational 'penetration' can be seen, particularly in those areas with attractive natural assets (forest or a river).

The recreational expansion was complemented by the social recreation centres which were mainly built in former recreational settlements. The infilling phase ended in the early 1980s, and the processes relating to the development of the recreational function in this phase were extensively presented by MATCZAK (1985, 1987, 1991).

Phase IV – Saturation. The next stage in the development of the tourism function resulted from the political and economic transformation in Poland in the late 1980s, especially the transition from a centrally planned economy to a market economy. The transformation initiated new developments in the conurbation of Łódź both in its built-up area and in the rural-urban fringe. Changes included the city becoming a popular tourist destination for both Poles and foreigners, the 'urbanisation' of former recreational settlements and some other villages, as well as a shift in tourism 'colonisation' and 'penetration' to areas further away.

Łódź as an industrial city was not a popular tourist destination in the past, demonstrated by the low number of visitors and the limited tourism promotion (e.g. there were very few guidebooks on Łódź) (WILUŚ 1998). Only after the secessionist style in architecture and art had come to be regarded as interesting and 'industrial architecture' fashionable, did new forms

chitekturze i sztuce, moda w turystyce na „architekturę przemysłową” oraz stworzenie podstaw do rozwoju turystyki biznesowej (m.in. targi), kongresowej (wyższe uczelnie) i kulturalnej zaowocowało zwiększoną liczbą przyjazdów do Łodzi. Wrazem tego zainteresowania Łodzią jest wykorzystanie bazy noclegowej w mieście (MATCZAK 2002) i systematycznie rosnąca liczba osób odwiedzających. Badania przyjazdów turystycznych do Łodzi prowadzone przez Instytut Turystyki w Warszawie wykazały, że w 2003 r. Łódź odwiedziło ok. 0,6 mln turystów krajowych i tyle samo (0,6 mln) turystów zagranicznych (RADKOWSKA 2004). Ten zwiększony ruch turystyczny do centrum aglomeracji jest nowym elementem w analizie rozwoju funkcji turystyczno-wypoczynkowej Łodzi.

Określone procesy dokonały się również, w omawianej fazie, w strefie zewnętrznej aglomeracji. Dotyczą one najstarszych osiedli wypoczynkowych, które objęte zostały urbanizacją, co związane jest z przenoszeniem się mieszkańców Łodzi do strefy zewnętrznej i przebudową dawnych domów letniskowych na stałe rezydencje. Urbanizacja obok wymienionych osiedli dotknęła również niektóre tereny wiejskie, kolonizowane turystycznie w poprzednim okresie. Mogło się to dokonać na skutek uregulowań prawnych sankcjonujących wcześniejsze nieformalne parcele, oraz ułatwienie zakupu ziemi od rolników. Proces urbanizacji turystycznej, dokonujący się na wcześniej kolonizowanych przez turystykę obszarach, objął w tym czasie niemal całą strefę podmiejską, odsuwając dalej od miasta wciąż kolonizowane nowe tereny wiejskie. W fazie tej rozwijają się również obszary penetracji i asymilacji turystycznej (np. agroturystyka), co związane jest w przypadku omawianej aglomeracji z odległymi od Łodzi dolinami dużych rzek: Pilicy (WOJCIECHOWSKA 1998) i Warty (WILUŚ 1997), a także z obszarami położonymi na północ od Łodzi, o urozmaiconym krajobrazie naturalnym (WŁODARCZYK 1999). W nasyceniu obszaru zewnętrznego Łodzi funkcją wypoczynkową znaczną rolę odegrały w tym okresie procesy dyfuzji innowacji (SZKUP 2003).

Omówiony stan nasycenia obszarów zewnętrznych aglomeracji praktycznie zamyka cykl tworzenia turystyczno-wypoczynkowego regionu metropolitalnego Łodzi. Miasto (jądro tego regionu) jest celem przyjazdów turystycznych, strefa zewnętrzna jest natomiast obszarem wypoczynkowym i rezydencjonalnym dla mieszkańców. Powstaje system wzajemnych zależności będących cechą przewodnią dla uznania tego fragmentu przestrzeni

of tourism start to develop such as business tourism (trade fairs), conference tourism (universities) and cultural tourism. This has attracted growing numbers of visitors to the city reflected in the growing take-up of its tourism accommodation (MATCZAK 2002). The study of tourism in Łódź conducted by the Institute of Tourism in Warsaw, showed that in 2003 Łódź had about 600 000 domestic and 600 000 foreign tourist visits (RADKOWSKA 2004). The increased tourism in the city centre is a new element in the analysis of the development of the tourism function in Łódź.

Certain processes, such as 'urbanisation', were also found in the 'inner' and 'outer' fringes and affected the older recreational settlements with some inhabitants moving to these zones and turning their summer 'cottages' into permanent homes. 'Urbanisation' affected some rural areas which had been colonised earlier as well, made possible due to new legal regulations sanctioning the 'informal' plots and allowing farmers to sell their land. Tourism 'urbanisation' at that time was found in the whole of the rural-urban fringe, with rural areas being newly colonised pushed further away from the city. In phase IV, tourism 'penetration' and 'assimilation' have developed as well (e.g. agro-tourism) and are found in the valleys of larger rivers far from Łódź: the Pilica (WOJCIECHOWSKA 1998) and the Warta (WILUŚ 1997), as well as in areas north of Łódź with a varied natural landscape (WŁODARCZYK 1999). The saturation of the 'inner' and 'outer' fringes with a recreational function is closely related to processes of innovation diffusion (SZKUP 2003).

The saturation of the 'inner' and 'outer' zones almost completes the process of creating the metropolitan tourism region of Łódź. The city (the nucleus of the region) is a tourism destination, while the rural-urban fringe is a recreational area for its inhabitants. A system of relations has emerged which makes this part of geographical space a metropolitan tourism region.

geograficznej za turystyczno-wypoczynkowy region metropolitalny.

Faza V – regresji. Ostatnia z wydzielonych faz ma charakter hipotetyczny na omawianym obszarze, bowiem proces intensywnej urbanizacji dawnej strefy podmiejskiej i przekształcenie jej w obszar metropolitalny w przypadku Łodzi rozpoczął się dopiero na początku XXI w.

Śledząc dokonania ostatnich lat można z dużym prawdopodobieństwem przewidzieć, że rozwój funkcji metropolitalnych w obszarze centralnym, czyli w granicach Łodzi, doprowadzi do zwiększonego napływu turystów do tego miasta. Łódź rozwijając działalność biznesową, naukową i kulturalną ma szansę stać się znaczącym centrum turystyki nie tylko krajowej.

Rozwój obszaru metropolitalnego (stref zewnętrznych) w znacznym stopniu wyeliminuje funkcję wypoczynkową, zamieniając ją na przyjazne pod względem środowiska naturalnego warunki stałego zamieszkania (urbanizacja strefy zewnętrznej). Proces ten przesunie na obrzeża regionu funkcję wypoczynkową, której formą przestrzenną będą nowe osiedla wypoczynkowe w dolinach dużych rzek (przykładem jest osiedle Pęczniew nad Wartą) oraz tereny penetracji i uprawiania turystyki kwalifikacyjnej (rowerowej, wodnej, konnej itd.). Faza ta związana jest z przewidywanym w okresie najbliższych kilkunastu lat powstaniem w okolicach Łodzi dużego węzła autostrad, co ułatwi i przybliży mieszkańcom metropolii atrakcyjne przestrzenie turystyczno-wypoczynkowe w innych regionach Polski i Europy.

4. ZAKOŃCZENIE

Przedstawiona w tej pracy koncepcja turystyczno-wypoczynkowego regionu metropolitalnego w założeniu swoim związana jest z określonym etapem procesu urbanizacji świata. Etap ten nazywany metropolizacją odznacza się nie tylko koncentracją nowych, metropolitalnych funkcji, głównie w centrach (często zrewitalizowanych) dużych miast, ale również w kształtowaniu się wokół tych centrów obszarów metropolitalnych.

Ten nowy etap w procesie urbanizacji uruchomił również nowe zjawiska w zakresie szeroko pojętej funkcji turystycznej, prowadzące do kształtowania się nowego typu regionu turystycznego. Funkcje metropolitalne dużych miast, niezależnie od istniejących w nich wcześniej walorów krajoznawczych, stają się same w sobie wartością przy-

Phase V – Regression. The last phase is hypothetical, because in the case of Łódź the process of intensive 'urbanisation' of the former rural-urban fringe and its transformation into a metropolitan area began at the beginning of the 21st century.

From the events of the last few years, it can be said that the development of metropolitan functions in the built-up area (within the boundaries of Łódź) is likely to result in an increasing inflow of tourists to the city. By developing business, academic and cultural activity, Łódź has a chance to become a significant international tourism centre.

The development of the outer parts of the metropolitan area will seriously limit the availability of the recreational function, changing settlements into environmentally-friendly permanent ones (the 'urbanisation' of the rural-urban fringe). The recreational function will be pushed to the edges of the region and will take the form of new recreational settlements in the valleys of the larger rivers (e.g. Pęczniew on the Warta), as well as in areas of 'penetration' and active tourism (cycling, water sports, horse-riding, etc.). Phase V is related to the large motorway node due to be built in the next few years which will make recreational-tourism spaces in other parts of Poland and Europe easily available to the inhabitants of Łódź.

4. CONCLUSIONS

The concept of a metropolitan tourism region presented in this article is related to a stage of global urbanisation, called 'metropolisation'. It is characterised not only by a concentration of new metropolitan functions in the often revitalised city centres, but also the creation of metropolitan areas.

This new stage in the process of urbanisation has triggered new tourism phenomena influencing its function, and led to the creation of a new type of tourism region. The metropolitan functions of large cities, regardless of any

ciągającą turystów. Stąd obok „tradycyjnych turystów” przybywających zwiedzić i poznać miasto pojawiają się nowi, którzy są uczestnikami nowych form turystyki wielkomiejskiej. Są to m.in. turyści biznesowi, kongresowi, przyjeżdżający w celach rozrywkowych czy na wielkie imprezy kulturalne. Rozwój tych nowych form turystyki zwiększa zainteresowanie, głównie centralną częścią metropolii, i powoduje napływ dużych grup ludności.

Równoległe z siłą przyciągającą turystów do dużego miasta uaktywniają się siły odśrodkowe, związane głównie z potrzebami wypoczynku mieszkańców miasta centralnego w strefach zewnętrznych. Następuje proces intensyfikacji zawłaszczania przestrzeni geograficznej przez mieszkańców metropolii dla szeroko pojmowanych potrzeb wypoczynkowych. Prowadzi to do szybkiego przekształcania położonych najbliżej miasta centralnego przestrzeni kolonizacji turystycznej w przestrzenie zurbanizowane, a jednocześnie rozwój w dalej położonych od miasta strefach zewnętrznych nowych przestrzeni kolonizacji, asymilacji oraz penetracji turystycznej.

Te odmienne ze względu na kierunek siły, przyciągające i „wypychające” ludność z miasta metropolitalnego, związane z szeroko pojmowaną funkcją turystyczną, prowadzą do powstania turystyczno-wypoczynkowego regionu metropolitalnego jako nowej formy organizacji przestrzeni przez ruch turystyczny. Region ten, którego spoiwem są funkcje metropolitalne, z natury swojej ma charakter węzłowy, a z racji wielosegmentowości form turystyki musi być postrzegany jako region wielofunkcyjny.

Egzemplifikacji empirycznej tego nowego regionu dokonano na przykładzie Łodzi, przyjmując tę kształtującą się metropolię jako studium przypadku. Dobry stan rozpoznania procesów, dokonujących się na obszarze Łodzi i na zapleczu tego miasta, pozwolił na szczegółową analizę faz rozwoju turystyczno-wypoczynkowego regionu metropolitalnego Łodzi. W studium tym wydzielono pięć faz: inicjalną, instytucjonalną, wypełnienia, nasycenia i regresji. Warto tu wspomnieć, że rozwój prezentowanego regionu trwał praktycznie przez cały jeden wiek (wiek XX).

earlier tourism assets, have become a value in themselves. Alongside 'traditional' tourists arriving in order to visit the city, there are others taking part in new forms of metropolitan tourism: businessmen and women, conference participants, and visitors coming for entertainment or big cultural events. The development of these new forms of tourism increases the popularity of the central area and leads to a large inflow of tourists.

Along with the power to attract tourists, internal tensions come to the surface with the inhabitants of the built-up area needing recreation in the rural-urban fringe. Geographical space is being taken up by city inhabitants for recreation purposes on a large scale and will soon lead to the transformation of the tourism 'colonisation' space nearest to the city into an 'urbanised' space, and at the same time to the development of new tourism 'colonisation', 'assimilation' and 'penetration' spaces in the 'inner' and 'outer' fringes further from the built-up area.

The various forces attracting people to or pushing them away from the metropolitan city concerning the tourism function, have led to the creation of the metropolitan recreational-tourism region as a new organisation of tourism space. The region, performing metropolitan functions, is nodal by nature and must be perceived as a multi-functional region due to the variety of forms of tourism.

Łódź is model of this new type of region based on empirical evidence. Clear recognition of the processes occurring in and outside Łódź has allowed the author to analyse the phases of its tourism development. In the study five phases were identified: initial, institutional, infilling, saturation and regression and it is worth mentioning that this development took the whole of the 20th c.

BIBLIOGRAFIA – BIBLIOGRAPHY

- BACHVAROV M., 2003, *Region turystyczny – nowa treść w starej formie?*, „Turizm”, t. 13, z. 1, s. 5–19.
- DURYDIWKA M., KOWALCZYK A., 2003, *Region turystyczny a procesy globalizacji*, „Turizm”, t. 13, z. 1, s. 21–42.
- DZIEGIEĆ E., LISZEWSKI S., 1984, *Zones suburbaines en tant que terrains de recreation pour les habitants des grandes villes Polonaises*, „Problemy Turystyki”, z. 2, s. 11–21.
- LISZEWSKI S., 1987, *Geneza i rozwój osadnictwa wypoczynkowego w otoczeniu Łodzi*, „Acta Universitatis Lodzianensis”, Turizm, nr 3, s. 33–54.
- LISZEWSKI S., 2002, *Przestrzeń turystyczna i osadnictwo turystyczne*, [w:] G. Golebski (red.), *Kompendium wiedzy o turystyce*, PWN, Warszawa–Poznań, s. 77–103.
- LISZEWSKI S., 2003, *Region turystyczny*, „Turizm”, t. 13, z. 1, s. 43–54.
- MATCZAK A., 1984, *Próba wykorzystania analizy morfologicznej do określenia funkcji wypoczynkowej osiedli w strefie podmiejskiej Łodzi*, „Problemy Turystyki”, z. 2, s. 93–97.
- MATCZAK A., 1985, *Funkcja wypoczynkowa strefy podmiejskiej Łodzi*, „Acta Universitatis Lodzianensis”, Folia Geographica, z. 5, s. 299–312.
- MATCZAK A., 1987, *Próba określenia funkcji wypoczynkowej osiedli podmiejskich na przykładzie Kolumny*, „Acta Universitatis Lodzianensis”, Turizm, nr 3, s. 55–85.
- MATCZAK A., 1991, *Przemiany przestrzenne wsi położonych w strefie podmiejskiej Łodzi na przykładzie rejonu Grotnik*, „Acta Universitatis Lodzianensis”, Folia Geographica, z. 14, s. 33–46.
- MATCZAK A., 2002, *Efektywność wykorzystania rejestrowanych obiektów noclegowych w Łodzi w latach 1979–2000*, „Turizm”, t. 12, z. 2, s. 65–78.
- RADKOWSKA B., 2004, *Turystyka polska w 2003 roku. Wielkie miasto*, Inst. Turystyki, Warszawa, ss. 60.
- STEFAŃSKI K., 1991, *„Miasta-ogrody” i „kolonie letniskowe” w strefie podmiejskiej aglomeracji łódzkiej w latach 1925–1939. Zamierzenia i realizacja na wybranych przykładach: Łagiewniki, Grotniki, Sokolniki*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Łódzkiej”, nr 553, Budownictwo, z. 42, s. 99–115.
- STEFAŃSKI K., 1998, *Łódź ogrodami otoczona*, Materiały sesji naukowej, Warszawa 22–23 maja 1997, Biblioteka Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, red. B. Wierzbicka, Warszawa, s. 201–215.
- STEJSKAŁ J., 1992, *Podmiejskie rezydencje burżuazji łódzkiej i ich funkcje wypoczynkowe dawniej i obecnie*, „Turizm”, t. 2, z. 2, s. 25–44.
- SZKUP R., 2003, *Kształtowanie podmiejskiej przestrzeni wypoczynkowej. Przykład zachodniego sektora strefy podmiejskiej Łodzi*, Wyd. UŁ, Łódź, ss. 200.
- WILUŚ R., 1997, *Rozwój funkcji turystycznej w dolinie rzeki Warty na odcinku od Działoszyna do Uniejowa*, „Szlakami Nauki”, nr 24, ŁTN, Łódź, ss. 218.
- WILUŚ R., 1998, *Wiedza o mieście przemysłowym Łodzi w świetle analizy przewodników turystycznych*, „Turizm”, t. 8, z. 2, s. 57–74.
- WŁODARCZYK B., 1999, *Przemiany form aktywności turystycznej. Przykład Krawędzki Wyżyny Łódzkiej*, „Szlakami Nauki”, nr 29, ŁTN, Łódź, ss. 191.
- WOJCIECHOWSKA J., 1998, *Kolonizacja turystyczna terenów nadpiliczych*, „Szlakami Nauki”, nr 26, ŁTN, Łódź, ss. 158.